

рмачії (пресу) в Україні» // *Голос України*. 1992. 20 грудня. 9. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» // *Голос України*. 1994. 22 січня. 10. Закон України «Про інформаційні агентства» // *Голос України*. 1995. 13 квітня.

Надійшла до редколегії 03.07.2001

*О. А. Губська, головний консультант
секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань законодавчого забезпечення
правоохоронної діяльності*

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ЗАКІНЧЕННЯ СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Українське законодавство передбачає закриття кримінальної справи як одну із форм закінчення стадії попереднього розслідування (ст.212 КПК). Це багатогранне явище, яке включає в себе:

- процесуальний акт, дію;
- форму закінчення попереднього розслідування;
- юридичний факт.

На сьогоднішній день досудове слідство є передумовою розгляду і вирішення справи в суді. Розумінню природи попереднього слідства сприяє аналіз кримінально-процесуальної діяльності в даній стадії, вивчення її складових частин, їх змісту і зв'язків. Ця діяльність розглядається як складна система, що включає ряд підсистем. Такі види діяльності А.М.Нарін називає процесуальними функціями [1, с. 151].

Можна погодитись з Мінківським у тому, що попереднє слідство є попереднім не з точки зору обсягу зібраних матеріалів і достовірності висновків слідчого, а з точки зору їх подальшого значення для справи [2, с. 14-15].

Сучасні науковці прийшли до висновку, що більш вдалою назвою, яка б відповідала основній меті її існування, є стадія досудового провадження [3, с. 8]. У літературі, присвяченій періодизації досудового провадження, його закінчення традиційно включається до змісту завершального етапу розслідування.

Хотілося б зауважити, що чинний Кримінально-процесуальний кодекс України вже зазнавав останніми роками змін і доповнень, але все ж таки має ряд прогалин і не відповідає певною мірою реаліям сьогодення.

Логічно, що після того, як 5 квітня 2001 р. після багаторічної копії роботи був прийнятий Кримінальний кодекс України, вся увага народних депутатів тепер буде направлена на розробку та опрацювання проекту Кримінально – процесуального кодексу України.

Вперше Кримінальний кодекс був розглянутий Верховною Радою України 10 вересня 1998 р. і прийнятий за основу. Подальше доопрацювання цього законопроекту було доручено Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності та боротьби з організованою злочинністю і корупцією та робочій групі Кабінету Міністрів України. До законопроекту було внесено більше трьох тисяч поправок і пропозицій. Завдяки допомозі наукових працівників, народних депутатів України та інших суб'єктів

права законодавчої ініціативи, він був вдосконалений та прийнятий як Закон України.

У новому Кримінальному кодексі України, який має вступити в дію з 1 вересня 2001 р., вже передбачено деякі нетрадиційні для вітчизняного права підстави звільнення від кримінальної відповідальності, тому необхідно терміново приводити у відповідність Кримінально – процесуальний кодекс України.

Виходячи із необхідності перегляду багатьох кримінально-процесуальних інститутів, хотілося б зазначити, що такий інститут як закриття кримінальної справи на попередньому слідстві, теж зазнав істотних змін.

Згідно з діючим законодавством, під час закриття кримінальної справи слідчий вирішує питання про винуватість особи. Слідчі, як і при складанні обвинувального висновку, критично оцінюють сукупність матеріалів справи і приймають рішення щодо припинення подальшого збирання доказів. Але хотілось відзначити, що питання про можливість визнання особи винною органом досудового слідства є дискусійним в кримінально-процесуальній науці.

Так, у процесуальній літературі існує думка, що закриття кримінальної справи завжди свідчить про невинуватість особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, оскільки громадянин може бути визнаний винуватим тільки судом, що впливає із положення статті 62 Конституції України. Так, Савицький В.М. зазначає, що закриття кримінальної справи завжди свідчить про невинуватість притягнутого до відповідальності, і саме так повинна бути складена постановка слідчого [4 с. 232]. Більше того, професор Савицький В.М. у своїй публікації «Останні новели КПК» дійшов висновку, що закриття кримінальних справ за зазначеними підставами припускають позасудов. визнання цих осіб такими, що скоїли злочин, що суперечить Конституції і загальноновизнаних принципів і нормам міжнародного права [5, с. 17].

Перлова І.Д. також стверджує, що остаточне і негативне вирішення питання про винуватість обвинуваченого може прийматися тільки у випадках закриття кримінальної справи за відсутністю події злочину та складу злочину [6, с. 20-21]. В інших випадках питання про вину просто не вирішується. Підтримуючи цю ідею, деякі процесуалісти вважають, що при закритті кримінальної справи за нереабілітуючими підставами необхідно констатувати лише факт скоєння особою суспільно-небезпечного діяння, і немає необхідності встановлення вини підсудного, а тільки його відношення до злочину, визнання себе винним [7, с. 449].

Запропоноване рішення не можна визнати правильним. У всіх випадках звільнення від кримінальної відповідальності повинна бути наявність в діях підсудного всіх елементів складу злочину. Більш того, неприпустимо питання про існування складу злочину ставити в залежність від того, чи визнає особа себе винною у скоєнні злочину. Але з іншого боку, згідно з КПК, дійсно слідчий повинен запитати обвинуваченого, чи визнає він себе винним, тобто про суб'єктивне розуміння особою, яка обвинувачується у скоєнні злочину, своєї ролі в ньому. Отже, слідчий не визнає винною особу у вчиненні злочину, а тільки запитує про причетність до злочину, в якому її обвинувачують, з точки зору самої цієї особи [8, с. 39].

Подібну точку зору підтримує також російський вчений Кусмауль Р., який вважає, що постанова органів розслідування про відмову в порушенні кримінальної справи або про закриття кримінальної справи за якими б то не було підставами не мають доказового значення, так як вони не передбачені нормами Кримінально-процесуального кодексу. Постанова органів розслідування про закриття кримінальної справи за так званими підставами, що не реабілітують, є усього лише перешкодою для подальшого провадження у тій же або іншій справі стосовно тієї ж особи. Таким чином, відмова в порушенні кримінальної справи або її закриття не тягне ніяких несприятливих наслідків, тому що не може служити підставою для застосування будь-яких мір відповідальності, а також припускає правову реабілітацію людини, стосовно якої винесена відповідна постанова.

Автор підкреслює, що постанова про закриття кримінальної справи не має преюдиційного значення для суду (а на даний момент – для комісії по справах неповнолітніх). Констатація винуватості особи в скоєнні злочину слідчим не є обов'язковою для цих органів. Постанова має для них лише ту обов'язкову силу, що відповідний орган повинен прийняти матеріали кримінальної справи, розглянути їх, але при прийнятті рішення всі обставини повинні встановлюватися самостійно.

Кусмауль Р. вважає, що при складанні постанов органами розслідування необхідно відмовитися від стверджених формулювань, що особами, стосовно яких вони виносять, вчинено злочини. Існуючі ж посібники по складанню процесуальних документів пропонують в описовій частині викладати обставина як установлені факти і приводити докази винуватості. Практику складання постанов потрібно змінювати, годі може змінитися ставлення до постанов слідчого: ім як юридично, так і фактично не буде надаватися доказове значення. В описовій частині необхідно вказувати тільки на те, у зв'язку з чим порушена кримінальна справа або хто і з якою заявою звернувся в слідчі органи, що з цього приводу пояснює обвинувачуваний, які є обставини, що можуть спричинити закриття кримінального переслідування. Приводити докази винуватості не потрібно, але докази наявності підстав для припинення кримінального переслідування необхідні [9, с. 45].

Кардинально протилежної точки зору щодо наведеного дотримується Добровольська Т.Н., яка переконана, що при діючій конструкції процесуального закону процесуальний акт про звільнення особи від кримінальної відповідальності в досудовій стадії «не значить нічого іншого, як визнання особи винною у скоєнні злочину» [Лит. за: 10, с. 168]. Дубинський А.Я. також вважає, що закінчуючи попереднє слідство і приймаючи остаточне рішення у справі, слідчий зобов'язаний у постанові про закриття кримінальної справи зробити висновок про винуватість чи невинуватість особи та обґрунтувати висновок зібраними доказами [11, с. 5]. Це обумовлено тим, що закриття справи за такими підставами, як смерть особи можливо тільки у випадку встановлення винуватості особи. Право органу розслідування констатувати винуватість особи не входить в протиріччя з принципом кримінального процесу «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і не встановлено обвинувальним вироком суду», передбаченого статтею 62 Конституції України.

Заключний етап стадії попереднього слідства має за мету перевірку всебічності, повноти та об'єктивності проведеного слідства, дотримання норм кримінального процесу. Закінчення попереднього слідства – це не одинична дія. Не можна погодитись з думкою Тарасова-Радіонова П.І., який зводить поняття попереднього слідства тільки до прийняття рішення слідчим про достатність доказів, необхідних для закінчення слідства і ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи [12, с. 227]. В юридичній літературі правильно зазначалось, що це не просто технічний акт, а комплекс процесуальних дій і правовідносин, оформлених певними процесуальними актами [3]. Видатні вчені А.Я. Дубинський, Г.М.Мінковський вважають, що це етап, який вирішує ряд питань, а саме:

- 1) аналіз і оцінку, зібраних у справі доказів, їх достатність для висновку про неможливість продовжувати слідство;
- 2) систематизація і оформлення матеріалу;
- 3) вирішення всіх питань, що виникають після закінчення провадження у справі (зняття арешту на майно, повернення предметів, скасування запобіжного заходу і т. ін.);
- 4) повідомлення про закриття справи всім зацікавленим суб'єктам та надання матеріалів справи для ознайомлення.

Мінковський Г.М. та Єфимченко С.П. вважають, що до цього етапу треба додати перевірку правильності закриття кримінальної справи прокурором і розгляд ним скарг. Але Дубинський А.Я. заперечує проти цього і вважає, що процесуальна діяльність прокурора знаходиться за рамками поняття. Тому до його діяльності складається з перевірки правильності вже закінченого слідства (крім ст.ст. 8, 9, 10 КПК).

Дубинський А.Я. є прибічником думки тих науковців, які вважають, що закриття кримінальної справи являє собою заключний етап розслідування, заключний комплекс процесуальних дій по аналізу і оцінці доказів, систематизації матеріалів кримінальної справи, ознайомлення із закінченим провадженням, розгляду клопотань, формуванням висновків і рішень [11].

Давидов П.М., Мірський Д.Я. розуміють закриття кримінальної справи як «кримінально-процесуальну дію органів дізнання, слідчого, прокурора, суду» [13, с. 5].

Окремі питання, пов'язані із закриттям кримінальної справи, є дискусійними в кримінально-процесуальній науці. Наприклад, є дискусійним питання чи вирішується кримінальна справа по суті під час її закриття. Так, Жогін Н.В., Фаткуллін Ф.Н. вважають, що закриття кримінальної справи – це процесуальний акт у вигляді рішення уповноваженої на те посадової особи про відсутність підстав для подальшого провадження у справі. Вчені також вважають, що закриваючи справу за відсутністю складу злочину, при наявності неповнолітнього слідчі органи самі ж знімають висунуте ними ж обвинувачення. Коли ж справа закривається в зв'язку із звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності (акт амністії, передача на поруки) висунуте обвинувачення залишається без судового розгляду. У цих випадках органи слідства приходять до висновку про скоєння особою злочину, але не приймають будь-якого офіційного рішення про визнання особи винною, оскільки вони не можуть підмінити судові органи [14, с. 65].

Продовжуючи міркування щодо чинності офіційного рішення слідчого під час закриття кримінальної справи, Ніколюк В.В. вважає, що поняття «вирішення справи по суті» в стадії попереднього розслідування необхідно визначати з тієї точки зору остаточно чи ні вирішується доля кримінальної справи та осіб, причетних до неї [15].

На нашу думку, поняття «вирішення справи по суті» безпосередньо пов'язане з офіційним визнанням судом винуватості або невинуватості особи, щодо якої проводилося слідство.

Не можна також вважати, що сам факт закриття кримінальної справи є кінцевим. Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом України, органи слідства можуть закрити кримінальну справу за деякими підставами ст. 6 КПК України. Крім того, згідно ст. ст. 7-9 КПК, слідчі виносять постанову про направлення кримінальної справи в суд для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Там дійсно справа вирішується з остаточним результатом.

У процесуальному законодавстві останнім часом часто вживається термін «кримінальне переслідування». Багато науковців ототожнюють поняття «кримінальне переслідування» і «кримінальна справа». Наприклад, Строгович М.С. вважає, що під «кримінальним переслідуванням» слід розуміти обвинувачення конкретної особи у скоєнні злочину і що початком його є момент притягнення особи як обвинуваченого» [10, с. 194]. Саме визначення кримінального переслідування вказує на звинувачувальний характер цієї діяльності, а звинуватити особу в скоєнні злочину можна тільки особу, що займає у кримінальному процесі визначене процесуальне становище.

Ларін А.М. вважає, що кримінальне переслідування одним із видів діяльності, процесуальних функцій, які мають особисті цілі [1].

Кримінальне переслідування – складна діяльність, пов'язана з тим, що особа, стосовно якої ведеться кримінальне переслідування, стає обвинуваченим і до нього застосовуються різні процесуальні заходи (виклик на допит, запобіжні заходи). Тому перед тим, як порушити кримінальне переслідування, треба встановити і перевірити його підстави. Слідчий повинен здійснити спочатку ряд слідчих дій, провести пошук доказів, що свідчать про скоєння злочину конкретною особою. Тільки після цього слідчий притягає особу як обвинуваченого і порушує кримінальне переслідування. По деяких злочинах, особа, винна у скоєнні злочину, може бути визначена ще до початку проведення слідчих дій. Таким чином, кримінальне переслідування – процесуальна діяльність, що направлена проти конкретної особи, звинуваченої у скоєнні злочину. Можна погодитись з тим, що кримінальне переслідування не може бути порушено з приводу діяння, за скоєння якого не настає кримінальна відповідальність; у справі не повинно бути обставин, що усувають на підставі закону кримінальне переслідування.

Ларін А.М. вважає, що кримінальне переслідування є формулювання, обґрунтування і відстоювання слідчим і прокурором висновку про скоєння конкретною особою злочину чи суспільно небезпечного діяння, що передусє вирішенню справи [1, с. 157].

Вся подальша діяльність слідчого, що направлена на викриття особи, яка скоїла злочин, на доказування її вини, є здійснення кримінального переслідування. Підтримання прокурором обвинувачення щодо підсудного теж є кримінальне переслідування.

Що слід вважати порушенням кримінального переслідування? Питання про порушення кримінального переслідування, про його початковий момент тісно пов'язане із місцем особи у кримінальному процесі, оскільки разом з порушенням кримінального переслідування виникає право на захист в кримінальному процесі. Російські процесуалісти вважають, що порушити кримінальне переслідування можна різними шляхами, а саме: притягнення особи як обвинуваченого, затримання підозрюваного в скоєнні злочину, застосування до підозрюваного запобіжного заходу до моменту притягнення його як обвинуваченого [1]. Але ж хотілось підкреслити, що застосування запобіжного заходу до притягнення особи як обвинуваченого суперечить ст.14 Міжнародного пакту про цивільні і політичні права, згідно з якою кожний має право знати про характер і підстави пред'явленого йому обвинувачення. Цей пакт входить в правову систему України.

Кримінальне переслідування, що здійснюється разом з іншими процесуальними функціями, включає в себе різні процесуальні дії, а саме:

- дії слідчих органів, що полягають у збиранні доказів;
- дії слідчих органів, що полягають у застосуванні до обвинуваченого примусових заходів: обшуки, запобіжні заходи тощо;
- дії прокурора, направлені на обґрунтування обвинувачення перед судом і в необхідності застосувати до нього покарання: передача прокурором справи в суд з обвинувальним висновком, участі прокурора в судовому засіданні, застосування касаційного протесту на вирок суду;

Закінчення кримінального переслідування відбувається в формах винесення обвинувального вироку, винесення і вступ в законну силу виправданого вироку суду, а також закриття справи на попередньому слідстві.

У кримінальній літературі розповсюджені різні точки зору на кримінальне переслідування, коли воно починається та коли закінчується, але остаточно не вирішене питання, чи застосовується кримінальне переслідування до особи після відбуття покарання протягом дії строку давності. Це питання залишається відкритим.

Список літератури: 1. Ларин А.М. Уголовный процесс России. Лекции-очерки М., 1997. 2. Миньковский Г.М. Окончание предварительного расследования. М., 1957. 3. Ефимичев С.П. Вопросы окончания предварительного расследования. Волгоград, 1977. 4. Савицкий В.М. Прокурорский надзор за дознанием и предварительным следствием. М., 1959. 5. Савицкий В.М. Последние новеллы Уголовно процессуального кодекса // Российская юстиция. 1997. №7. 6. Перлов И.Д. Приговор в советском уголовном процессе. М., 1960. 7. Петрухин И. Основы правового регулирования процесса доказывания. Ч. общ. М., 1966. 8. Никоненко М. Деякі питання презумпції невинуватості і права на захист в кримінальному процесі //Право України. 1999. №4. 9. Куссмауль Р. Всякое прекращение уголовного преследования – реабилитирует //Российская юстиция. 2000. №9. 10. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., 1970. Т.2. 11. Дубинский А.Д. Прекращение уголовного дела в стадии дознания и предварительного следствия: Автореф. дис... канд. юрид. наук. К., 1971. 12. Тарасов-Радионон П.И. Предварительное следствие. М., 1955. 13. Давыдов П.М., Мирский Д.Я. Прекращение уголовных дел в советском уголовном процессе. М., 1963. 14. Жогин. Н.В., Фаткуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М., 1977. 15. Никольюк В.В. Прекращение предварительного следствия с передачей дела в комиссию по делам несовершеннолетних. Омск. 1983.

Надійшла до редколегії 12.06.2001